Так його звали в селі — Гриць Золотесенький, хоч прізвище мав інше — Грабченко.

А все тому, що в Гриця Грабченка здавна була незмінна звичка: розмовляючи з людиною, називав її золотесенькою. Золотесенькими в нього були і голова сільради ("Я оце, Федоре Дмитровичу, золотесенький ви мій, із такою притичиною..."), і директор школи ("Золотесенький ви мій, та чи я не поважаю вашої каторжної роботи!"), і буфетниця чайної ("Надько, золотесенька, налий мені отієї проклятущої трішки, як у шнурочок"), і всі інші люди на світі. Бо не шкодував Гриць Грабченко свого золота ні для кого, й не вибував цей коштовний метал у чоловіка, либонь, запаси мав безмежні. І, треба сказати, любили люди погомоніти з Грицем — чи не тому, що кожному в глибині душі кортіло бути названим золотесеньким?

Так от, із цієї причини самого Гриця повсюди знали як Золотесенького.

А ще його знали як сількора районної газети. Там його дописи появлялись під заголовками "Вийшли в поле сівачі", "Вийшли в поле орачі", "Гній на поля", "Королеву — квадратно-гніздовим способом", "Пошук резервів — щоденна турбота" тощо. Як правило, Гриць Золотесенький над кожним своїм заголовком трудився дуже сумлінно і найбільшим своїм успіхом на сількорівській нелегкій ниві вважав такий: "Взяв слово — дотримай його!"

Сам Гриць Золотесенький працював обліковцем у колгоспі.

Яким був із себе? Зросту високого, статечний, завжди похмурий. Часто стріпував головою, бо хвилясте смоляне волосся спадало на лоба, затуляючи очі. Коли сміявся, то рукою робив такий протяжний рух, наче витирав носа, й казав: "Хай йому біс!" Любив приставати до різних веселих компаній, тільки зі своїм карбованцем не квапився, очікуючи,

що нетерплячі складуться й без нього. Коли мимо проходила славна молодиця, захоплено крутив головою й сам собі підморгував по-парубоцькому.

А мав уже сорок із хвостиком, і той хвостик дорівнював п'яти рокам.

Коли сторож-баштанник застрелив хлопця, Гриця Золотесенького в селі не було, гостював у родичів десь у Човновиці. Проте на похорон втрапив — зібралось чи не всеньке село, вся школа прийшла, грав духовий оркестр — і Золотесенький не міг стримати пекучої сльози, як і всі інші. Хлопця того, Мирона Байдака, він і в обличчя не знав, і з батьком-матір'ю Мироновими тільки здоровкався для годиться, але живий жаль за невинно загубленим життям молодим ятрив йому серце й гнітив свідомість...

Біда сталась учора. Гурт хлопців подався на баштан по кавуни. Вирвали там одного-два чи ні, та наскочив на них сторож, колишній поліцай. За своє поліцайство він одсидів стільки, скільки заслужив і скільки дали, а після відсидки робив у колгоспі біля худоби чи біля свиней, останнім часом — сторожував то в саду, то на баштані. Загледівши хлопців, що заскочили в шкоду, він вистрелив із рушниці, яка була заряджена на кабана.

Гурт дітлахів кинувся врозтіч, а один зостався лежати серед крутобоких кавунів...

Коли страшна чутка поширилась по селу й люди прибігли на баштан, сторожа там но застали, тільки біля куреня лежала покинута рушниця. Байдак-батько, зрозумівши, що його сина вбито, вбито назавжди, схопив рушницю і почав бігати по баштану, шукаючи сторожа, щоб застрелити. Потім кинувся до села. Біг по дорозі й кричав, що покарає вбивцю, що повбиває його дітей так само, як убито його Мирона. То сліпого від горя й ненависті чоловіка перейняли люди, відняли зброю і, погамувавши, відвели додому.

Коли приїхала міліція, баштанника не знайшли ні в хаті, ні в селі...

Після похорону Гриць Золотесенький проходив якраз повз обійстя колишнього поліцая, прозваного Кривулею, бо той накульгував на ліву ногу. Двері зачинено, вікна блимають невидюще, а на подвір'ї сокочуть негодовані й неповні кури. Гриць Золотесенький зупинився й стояв, наче не міг подолати якогось кошмару, що сковував його єство. Ще підійшло кількоро людей із похорону, теж зупинились, їх теж наче вхопили тенета жаху.

Господи, ні за що ні про що взяти і вбити дитину!

Потім Гриць Золотесенький на баштан подався, де Кривуля сторожував. Тут зараз нікого не було, кавуни байдуже вигрівались під серпневим сонцем. Заглянув до куреня — пахло соломою, зів'ялим тютюном. На сірому ряденці лежала цілушка хліба, дерев'яна ложка, валявся перевернутий догори дном засмалений казанок. Гриць Золотесенький стояв на колінах, мовби заглядав не в середину куреня, а в нутро дивовижної істоти, дошукуючись розгадки таємниці...

Під сивуватими серпневими небесами прослався мирний баштан, й тихо було довкола так, що, здається, можна було почути, як у голові народжується думка...

Увечері Гриць Золотесенький зайшов до вчителя місцевої школи Василя Кіндратовича Сорокопуда. Василь Кіндратович саме писав якогось листа. Звів на гостя свої карі очі, які завжди чомусь берегли вираз неприхованої муки, й запросив сідати. В селі він був людиною чужою, працював лише другий рік по закінченні інституту, тому знав не кожного. Щоправда, в несподіваному гостеві таки впізнав Гриця Золотесенького.

— Хазяїв ще нема. — Учитель наймав кімнату в колгоспників, до яких часто навідувався Гриць. І здивовано перепитав: — Чи ви до мене?

Гість стріпнув чубатою головою, по-соколиному гостро поглянув на вчителя й сказав:

— До вас зайшов, так що вже даруйте мені пізні відвідини.

Сівши на стілець, закинув ногу на ногу, склав руки на грудях. Запала незручна тиша — незручна для вчителя, бо не відав, про що можна говорити з незнайомою людиною. Василь Кіндратович був натури доброї, дещо сором'язливий, уникав свіжих знайомств, із жіноцтвом тримався на значній відстані. Він і досі не втратив свого дитячого дару червоніти без видимої причини.

— Я оце, золотесенький ви мій...— глухувато заговорив Гриць.

При слові "золотесенький" Василь Кіндратович зашарівся, мов дівчина, й закліпав повіками.

— ...уже здибався ниньки і з головою сільради, й з директором школи балакав. То Федір Дмитрович мені що? Мовляв, пляма на всеньке село, на об'єктивну дійсність пляма.

Учитель не міг добрати толку — про яку пляму йдеться? Й, болісно зосередившися, стежив за гостем, наче саме поводження його могло дати відповідь.

"Про що він? — мучився вчитель.— Начебто й висловився, а нічого до пуття не сказав".

А Гриць Золотесенький звісив голову на груди (смоляне волосся хвилясто впало на лоб, затулило глибокі поздовжні борозни), задумався. Потім велично випростався, сказав значущо:

— Громадську думку я вже знаю, громадська думка в нас правильна, треба визнати. Ось тільки мені хотілося б поговорити про причини, а також про наслідки.

— Про які причини? — зрештою осмілився обізватись Василь Кіндратович.

Гриць із грізним осудом втупився в учителя, наче хотів утопити його в своєму чорному погляді.

— Ви нині на похороні були? — запитав.

— На похороні? Був.

— Знаєте, кого поховано? — допитувався Гриць, суплячи стріхаті, непримиренні брови.

— Учня нашої школи Мирона Байдака,— слухняно відповідав учитель.

— А вбивцю Кривулю, золотесенький ви мій, знаєте?

— Ні.

— Особисто не бачились?

— Може, випадково й здибалися,— стенув плечем учитель. Він усе ще не здогадувався, що саме привело сюди пізнього гостя.— В селі працюю тільки рік,— наче виправдовувався,— здебільшого в школі пропадаю.

— Значить, не знайомі,— з дивною невірою в голосі мовив Гриць.— Може, й випадково здибались, але не знайомі, так? Правильно я зрозумів?

— Правильно,— слухняно відказав учитель, не тямлячи, чому він мусить відповідати на такі запитання.

— Значить, вважаєте, ніякої вашої відповідальності в усьому цьому немає, так?

— Якої відповідальності? — запалахкотів рум'янцями на дві щоки Василь Кіндратович.— У якому ділі? — І в нападі відчаю посміливішав: — Чого ви сюди прийшли? І хто ви такий, що ведете зі мною подібні розмови в такому тоні? Я не бажаю з вами говорити!

— В якому тоні? — негарно всміхнувшись, запитав Гриць.

— А в такому!

— То ви, золотесенький ви мій, не бажаєте зі мною говорити?

— Не бажаю!

— Зафіксуємо! — Гриць неквапливо дістав із кишені олівець та блокнот, щось записав. Учитель розгублено стежив за ним.— То інтересуєтесь, хто я такий? А районну газету ви, сподіваюсь, як усяка інтелігентна людина, передплачуєте?

— Передплачую. Й що з цього?

— А прізвище сількора Ге Грабченка вам відоме?

— Можливо,— непевно відказав учитель.

— Можливо? — Із погрозливим торжеством у голосі мовив: — Так ось, Ге Грабченко — це я!

— Ви?.. Ви ж Гриць... Золотесенький! — мимоволі вирвалось у вчителя.

— І тому я прийшов до вас як представник преси. То ви таки й справді не маєте наміру розмовляти з пресою?

— Про що ж ми будемо говорити? — здався Василь # Кіндратович.

Гриць Золотесенький значуще зосередився, кутики його вуст опали донизу, ледь-ледь окресливши саркастичну усмішечку. Вміння заломлювати вуста Гриць перейняв у редактора райгазети і робив так тоді, коли "брав матеріал". А "брати матеріал" любив, мабуть, більше, ніж писати,— в такі хвилини відчував свою перевагу над іншими людьми, виростаючи не так у їхніх, як у своїх очах.

— Послухайте ось...— Гриць Золотесенький дістав із кишені згорнуту трубочкою газету, неквапливо розклав на колінах. Далі голос його залунав так, мовби чоловік виступав перед великим загалом: — "А Лукашу Демидовичу після цього ніби хтось масла за шкіру залив. Не міг він ніяк забути самоправства сусідів, не міг змиритися, що так усе закінчилося. Зі злості минулого року зрізав сусідську сливку. А гарна сливка була, родюча. Загинула тоді, коли плоди вже зеленіли".— Тут Гриць Золотесенький обірвав читання й важко подивився на вчителя.— "А місяць тому Мельник не пошкодував і красеня ясена. Не свого, щоправда, чужого знищив..."

Не дочитавши, гість згорнув газету, знову заховав до кишені і, прокашлявшись, мовив:

— Моя стаття на моральну тему. Називається "І сусідів треба берегти". Не читали?

— Ні,— відповів учитель.

— Жаль,— дорікнув Гриць Золотесенький.— Такі статті слід читати не тільки колгоспникам, а й сільській інтелігенції.

— Навіщо? — не переставав дивуватись із самовпевненості самодіяльного кореспондента Василь Кіндратович.

— Щоб життя вивчати, щоб розширювати свій світогляд, невже не зрозуміло? — В голосі пробивалось неприховане обурення учителевою нерозважливістю.— Так от, не буду критись од вас із своїми намірами: я хочу написати до газети статтю на морально-етичну тему. Про трагедію, що сталась у нашому селі. А могла й не статись. Як ви вважаєте, варто братись?

— Пишіть,—невпевнено промимрив учитель.—Тільки чому ви прийшли до мене?

— Так трудно здогадатися? — заграв чорними очима Гриць Золотесенький.— Сказати вам?

— Скажіть.

— Тому що ви безпосередньо причетні до того, що сталось.

— Тобто? — отетерів учитель, і кров шугонула йому в голову.— Як причетний?

— Золотесенький ви мій,— майже ласкаво мовив Гриць,— невже не здогадуєтесь? Ви лс там усякі інститути закінчували, не те, що я, маєте міркувати.

— Даруйте, в чому ви мене звинувачуєте? — розпачливо розвів руками.— Ви сількор, гаразд, давайте поговоримо... Тільки як причетний? Кидати мені таке серйозне звинувачення!.. Не розумію.

— От я до того й веду — як причетний? Тут вас можна судити по-різному...

— Тобто як судити? — не стримався Василь Кіндратович. Відчував, що довкола нього зараз сплітається якась павутина, й він не хотів бути безпорадною мухою в цій павутині.— Кривуля стріляв? Стріляв. Кривуля й відповідатиме. Тут усе ясно, навіщо ж заплутувати?

— Скажіть, а дитину можна повернути назад? — гостро запитав Гриць.

— Яку дитину?

— А Мирона Байдака.

— Як же ти її назад повернеш, коли таке лихо скоїлось? — торопів учитель.

— У тому й уся справа! — переможно проголосив Гриць і щось записав до блокнота.— Назад уже не повернеш, ваша правда. А тепер скажіть: як ми всі прогледіли Кривулю?

— Як прогледіли Кривулю? Що ж тут говорити? Компетентні органи з'ясують...

— Ось воно як! — лукаво підморгнув Гриць Золотесенький.— На компетентні органи все звикли валити, хай вони віддуваються. Знайома психологія! А ми, значить, усі збоку? Ваша хата з краю? І Гнат не винуват, і Килина не винна, тільки хата винувата, що пустила на ніч Гната! Еге?

— Який Гнат? — розгублено промимрив учитель, нічого не тямлячи.

— А такий! — торжествував Гриць.— А на нас із вами схожий!.. А ще належите до сільської громадськості! Чи й тут умієте руки?.. Так ось, Кривулю прогледіли!

Василь Кіндратович сів до столу й зціпив зуби. Не обмовиться жодним словом, бо хіба вгадаєш, що саме понаписує до газети оцей Гриць Золотесенький! Справді, потім і сокирою не вирубаєш те, що він напише пером. Демагог, та й годі, але який войовничий!

— Можна сказати, виростили вбивцю у власному колективі. Та ще й дали йому накивати п'ятами, тепер ходить по світах, вишукує свіжу жертву. Згодні зі мною чи ні?

Вчитель дивився у вікно — під місячним промінням стояв лагідний сад, мовби заворожений.

— Значить, Кривуля на нашій совісті, бо вчасно не додивились, не зуміли запобігти злочину. З цього маємо зробити висновки, взяти уроки. І знаєте які? Треба, щоб таке в нашому селі більше не сталось. Мусимо пильно приглядатись до кожного. Й одне до одного. Правильно я кажу?

Сад за вікном світився, мовби гілочка кожна й листочок кожний назавжди пройнялися місячним промінням, так ним і сяятимуть довіку. Й тиша в саду стояла глибока, мов безодня, та срібна.

— Тепер, мабуть, треба подумати, якої моральної шкоди заподіяв Кривуля нашому селу. Чи, може, ви не бажаєте задуматись над цією проблемою? — погрозливо мовив.

— Кожен мусить задуматись,— мимоволі обізвався вчитель.

— Але ж злочину могло не статись, правда?! По-перше, якби громадськість не прогавила, що на нашому здоровому тілі є отакий Кривуля. А по-друге, якби школа виконувала всі ті обов'язки, які на неї покладаються. І був би зараз Мирон Байдак живий та неушкоджений! Так? От ви не хто-небудь, а вчитель, і Мирон ходив до школи. Він був у вашому класі?

— В молодшому, я викладаю в старших.

— То не важить, що в молодшому, а ви в старших. Важить, що ви учитель, а Мирон ходив до школи. Значить, не додивився весь педколектив, не додивились і ви.

— Що ж я не додивився? — ховаючи роздратування і злість, запитав учитель.

— Знову не здогадуєтесь? — примружив свої соколині очі Гриць.— Ухиляєтесь од відповідальності? Не вдасться, золотесенький ви мій, не вдасться! А тільки якби виховання в школі було поставлено на належному рівні, то Мирон Байдак не подався б із хлопцями красти кавуни! То зараз би не лежав у землі невинною жертвою! Хіба не так? Дивно, як ви не хочете бачити очевидних істин. Невже ваше сумління спить, невже не можна розбудити совість — і в неї запитати?

— Послухайте,— тремтячим голосом обізвався Василь Кіндратович.— Я поважаю роботу сількорів, іноді навіть читаю районну газету, але послухайте... Тут дикий випадок, жахлива трагедія, в мене волосся на голові стає сторчма, я б сам одвів рушницю вбік, якби опинився тоді на баштані... А ви розмовляєте зі мною так, наче то я послав дітей на кавуни, наче й Кривуля на "моїй совісті.

— Е-е, не пересмикуйте моїх слів! — запротестував Гриць Золотесенький.— Я стріляний вовк, мою думку не перебрешете. Я про що вам? Я про виховання в школі. Якби Мирон Байдак одержав належне

виховання, то не пішов би красти, ось! А виховання хто дає? Школа, вчителі. І ви!

Гриць Золотесенький, роздимаючи ніздрі, щось знову записав до блокнота. Вчитель, відчуваючи, що втрачає самовладання, підійшов до нього впритул і запитав притишеним гнівним голосом:

— Послухайте, хто ви такий? — І коли Гриць Золотесенький із гордовитою незалежністю підніс голову, збивши назад смоляний чуб, повторив: — Хто ви такий, питаю вас!

— А ви не кричіть! — спокійно сказав Гриць.— Вам не вдасться залякати мене.

— Хіба сількори так поводяться? Так розмовляють? Мастодонт печерний — ось ви хто!

— Чому? — спокійно поцікавився Гриць, який досі ке чув такого слова — мастодонт.

— Якщо йти за вашою логікою, то весь світ можна звинуватити. Весь світ!

— Коли хочете, то весь світ теж не безгрішний,— з похмурою твердістю сказав Гриць.

— Не безгрішний? — І вчитель засміявся беззвучною, якоюсь негарною усмішкою.— Теж винуватий?

— Винуватий.

— У тому, що сталось у нашому селі?

— А чом би й ні? Думати треба, думати ніколи не зашкодить, а не сваритись і залякувати. Ви, золотесенький мій, ще зелепушка, мало бачили, а ще менше розумієте. Нічого, досвід прийде з роками. Але не давайте заснути своєму сумлінню, бо тоді самі себе й скалічите.

Ця розмова вже перестала казити вчителя — оговтався він, упевненіший став.

— Слухайте, ви про все це напишете в своєму дописі на морально-етичну тему? Про те, що весь світ винуватий?

— Напишу,— сказав Гриць Золотесенький і звівся.— Ніхто не заборонить написати так, як воно є.

— Так, так... А з головою сільради і з директором школи ви розмовляли так само, як зі мною?

— А чом би мав говорити інакше?

— Слухайте, коли так... І на вас вина лежить! Ви теж громадськість — сількор! І ви не додивилися за Кривулею, і ви могли б вплинути на дітей, щоб не йшли на баштан. То чому ж ви з себе знімаєте відповідальність?

— Я не знімаю,— з гідністю заперечив Гриць,— так що ви помилились.

І вчителю здалося, що він починає розуміти цю людину: саме отака вдача дала Грицеві право прийти сюди й так руба повести розмову. Він уважніше поглянув на Золотесенького — як той зодягнутий, як тримається; вираз упертих очей вловив — зосереджений, непримиренний...

— З іншими людьми теж говоритимете? — лагіднішим тоном поцікавився Василь Кіндратович.

— Аякже! З усіма, з ким слід. З кожного спитаю... Вибачайте, що часу забрав багато, але такий уже мій обов'язок!

— Який?

— Обов'язок сількора, золотесенький ви мій.

Гриць вийшов повільною, важкою ходою, і вчитель зостався в кімнаті сам. І відчув за мить, що йому... начебто бракує зараз Гриця Золотесенького, щоб говорити з ним далі, щоб і далі пізнавати чужу душу, проникати в світ чужих думок. І звідки цей дивний стан — немовби й справді в чомусь винуватий, немовби й справді причетний до якоїсь несправедливості?

Вчитель, не знаходячи собі місця, вийшов надвір. У небі сяяв холодний місяць, сонний сад був схожий на живу, невигадану феєрію. Гострий неспокій повив єство молодого вчителя — зараз, либонь, воно стало таким безмежним, що могло б вмістити весь видимий простір... Де той Гриць Золотесенький живе, треба до нього навідатись, треба договорити.

У саду, різко шелепнувши по листю, впало яблуко, і вчитель здригнувся.